

ТЕТЯНА БАНАХ

Український католицький університет
ORCID: 0000-0003-2759-4200
banakh@ucu.edu.ua

АКЦІЇ ПРИМИРЕННЯ В СІМДЕСЯТИ РОКОВИНИ МАСОВИХ ВБИВСТВ 1943 Р. НА ВОЛИНІ

Reconciliation Actions on the 70th Anniversary of the Volhynia Massacre of 1943

This article analyses the initiatives aimed at Polish-Ukrainian reconciliation that took place on the 70th anniversary of the Volhynia Massacre in 2013. The study is based on published sources and interviews with the participants in the Polish-Ukrainian dialogue. Special attention is paid to escalating public debates about the Volhynia Massacre in the mid-2000s and reconciliation actions organised by intellectuals and leaders of churches in 2013. When the state could not conduct the dialogue, intellectuals and church leaders attempted to fulfil this function. The article states that the Polish-German model of reconciliation, 'We forgive and ask for forgiveness', transferred to Polish-Ukrainian relations, had limited success in the Volhynian issue. A significant obstacle in the process of Polish-Ukrainian reconciliation is a lack of strong institutions that would implement the initiatives of intellectuals and church leaders.

Keywords: reconciliation, Volhynia Massacre, intellectuals, church, Poland, Ukraine.

Польсько-українське примирення виявляється дуже успішним у час повномасштабної війни Росії проти України. Польська влада та суспільство вчергове проявили свою підтримку та солідарність українцям у найскладніший момент. Водночас у Польщі та в Україні існують різні історичні пам'яті про спільне минуле, передусім про польсько-український конфлікт під час і після Другої світової війни. Масові вбивства польського населення на Волині у 1943 р.

та оцінка відповідальності за них Української повстанської армії (УПА) залишається найбільшою проблемою в польсько-українських відносинах у сфері історичної пам'яті. Немає консенсусу не тільки щодо інтерпретацій волинських подій, але й стосовно терміну, яким можна було б їх окреслити. Хоча історичні дискусії у цей час припинилися, однак питання масових вбивств на Волині, виселення українців під час акції «Вісла», а також вшанування загиблих українців на території Польщі і поляків на території України залишаються нерозв'язаними. Ця стаття присвячена чи не останнім (на цей час) акціям польсько-українського примирення, які відбувалися в 2013 р. з нагоди 70-х роковин масових вбивств 1943 р. на Волині.

В історіографії висвітлено передусім польські дискусії та відзначення роковин масових вбивств, звертається увага на позицію, чи радше її відсутність, української влади. Увагу дослідників привертає також спільна декларація Української греко-католицької (УГКЦ) та Римо-католицької (РКЦ) церков та інші заяви очільників різних конфесій. Натомість акції примирення, організовані інтелектуалами, за участю лідерів церков та польського президента, які здійснювалися на тлі гострих дискусій, згадуються лише побіжно¹. У цій статті я спробую простежити загострення дискусій щодо масових вбивств 1943 р. на Волині всередині 2000-х рр. та спроби примирення, які відбулися у 2013 р.

Вперше волинське питання постало досить гостро в польсько-українських відносинах у 2003 р., у 60-ті роковини масових убивств. Тоді відбувалися публічні дискусії про ці події. Особливо активними вони були в Україні. У них брали участь інтелектуали, зокрема історики, та політики найвищого рангу. Хоча й не без

¹ B. Berdychowska, *Polacy wobec Wołynia*, „Przegląd Polityczny” 2013, nr 121/122, s. 62–74; eadem, *Polacy wobec tragedii wołyńskiej*, „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2013–2014, nr 16/17, s. 49–78; Г. Касьянов, *Past continous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди*, Лаурус; Antropos-Lohos-Film, Київ 2018, с. 341–342; G. Motyka, *Wołyń'43. Ludobójcza czystka – fakty, analogie, polityka historyczna*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2016, s. 224–229; J. Pisuliński, *Obchody 70. rocznicy zbrodni wołyńskiej w Polsce*, „Europa Środkowa. Central Europe”, red. K. Żarna, t. II, Oświęcim 2015, s. 114–135. Огляд декларацій церков різних конфесій див у.: О. Калішук, *Волинь'43: історіографічне пізнання і криве дзеркало пам'яті*, Національна академія наук України, Інститут української археографії і джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Волинський національний університет імені Лесі Українки, Львів 2020, с. 208–222. Про роль церкви у польсько-українському примиренні див. також: R. Drozd, *Prawda i przebaczenie. Meandry dialogu polsko-ukraińskiego*, „Ethos” 2017, nr 2 (118), s. 189–193. Аналіз впливу Католицької церкви на польсько-українське примирення див.: М. Melnyk, *Pojednanie polsko-ukraińskie. Dialog pamięci*, „Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU” 2021, t. XVII, s. 91–118.

труднощів, вдалося провести спільне відзначення цих роковин за участю президентів Леоніда Кучми та Александра Квасневського².

Після Помаранчевої революції, під час якої польська влада та суспільство підтримували прагнення до демократичних реформ в Україні, на хвилі загального ентузіазму історичні питання відійшли у двосторонніх відносинах на другий план. Хоча дискусії у сфері історичної пам'яті стали більш інтенсивними, особливо в Польщі з появою прихильників «історичної політики», певний час це не впливало на польсько-українські взаємини, зокрема на рівні президентів. У 2005 р. за участю президентів Віктора Ющенка та Александра Квасневського відбулося офіційне відкриття польського «Цвинтаря орлят» у Львові. У 2006 р. президенти Віктор Ющенко та Лех Качинський відкрили пам'ятник українцям, вбитим у польському селі Павлокома. У 2007 р. обидва президенти видали спільну заяву з приводу 60-ї річниці акції «Вісла». Останній жест примирення за участю президентів Качинського та Ющенка відбувся у лютому 2009 р. Вони спільно відкрили пам'ятник вбитим полякам у Гуті Пеняцькій Львівської обл³.

Однак обмін жєстами і деклараціями був нетривалим. Попри офіційні акції примирення, глибших дискусій про травматичні події минулого не було. У своїх промовах президенти намагалися уникати найбільш контроверсійних питань. Волинське питання нікуди не зникло і спроби його ігнорування після відзначення роковин у 2003 р., очевидно, сприяли зростанню незадоволення у кресових середовищах та серед частини політиків Польщі.

Вже у 2008 р., в 65-ті роковини масових вбивств, волинське питання знову досить активно порушувалося представниками кресових середовищ та деякими польськими політиками. Натомість найвища влада, зокрема президент Лех Качинський, намагалася його не порушувати, аби не загострювати відносин з Україною⁴. Заява польського президента в самі роковини масових вбивств була дуже обережною. У ній йшлося про «трагедію Волині» та нічого не згадувалося про винуватців убивств⁵. Така позиція

² Детальніше див.: В. Berdychowska, *Ukraińcy wobec Wołynia*, „Zeszyty Historyczne” 2003, nr 146, s. 65–104.

³ R. Drozd, *Prawda i przebaczenie...*, s. 186–187.

⁴ *O Wołyniu później i ciszej*, „Gazeta Wyborcza”, 21.06.2008. <https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/5125915/O-Wołyniu-później-i-ciszej> [дата звернення 3.08.2019].

⁵ L. Kaczyński, *Bohaterskie i tragiczne losy Wołynia głęboko wrosły w historię Polski*, Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, <http://www.prezydent.pl/archiwum-lecha-kaczynskiego/aktualnosci/rok-2008/art,148,816,bohaterskie-i-tragiczne-losy-wołynia-gleboko-wrosly-w-historie-polski.html> [дата звернення 14.12.2020].

Леха Качинського, звичайно, викликала несприйняття та обурення у кресових середовищах та серед частини його прибічників⁶.

Невдоволення цією позицією польського президента стало однією з причин уже згаданого відкриття пам'ятника загиблим полякам у Гуті Пеняцькій в 2009 р.⁷ Натомість в Україні акція у Гуті Пеняцькій викликала певний спротив. Депутати Львівської обласної ради закликали президента Ющенка не брати в ній участі, бо деякі українські історики заперечували причетність українців до вбивств поляків у цьому селі. Під час відкриття пам'ятника загиблим президенти не згадували у своїх промовах про винуватців вбивств, натомість робили наголос на жертвах і говорили, що і поляки, і українці були жертвами нацистського та радянського тоталітарних режимів⁸.

Негативний вплив на польсько-українські відносини мала героїзація в Україні Степана Бандери. У серпні 2009 р. увагу польських ЗМІ викликав намір кільканадцяти молодих людей з Львівської обл. провести велопробіг «європейськими стежками Степана Бандери». Цей велопробіг мав проходити кількома містами Польщі, що викликало протест польських кресових і ветеранських середовищ на чолі з священником Тадеушем Ісаковичем-Залеським, який у той час став одним з найпомітніших репрезентантів кресов'ян. Попри протести, четверо учасників велопробігу вирушили до Польщі, де отримали заборону на в'їзд. Ймовірно, польський уряд прийняв таке рішення, аби не допустити зустрічі українських велосипедистів із протестувальниками з націоналістичної організації «Всепольська молодь» („Młodzież wsechpolska”) та «Товариства пам'яті перемиських орлят», які мітингували у Медиці, поблизу кордону з Україною. Заборона на в'їзд, своєю чергою, викликала обурення у Львові⁹.

⁶ С. Gmyz, *Smutna rocznica rzezi Wołynia*, „Rzeczpospolita”, 11.07.2008. <https://www.gr.pl/artukul/161085-Smutna-rocznica-rzezi-Wolynia.html> [дата звернення 14.12.2020].

⁷ Інтерв'ю з Іжегожем Мотикуою, 8.03.2019. Особистий архів авторки. Див. також: G. Motyka, *Wołyń '43...*, s. 223.

⁸ Г. Терещук, *Черговий урок патріотизму від поляків*, Радіо Свобода, 1.03.2009, <https://www.radiosvoboda.org/a/1501103.html> [дата звернення 14.12.2020]; M. Zawadzki, M. Wojciechowski, *Pojednanie pod Lwowem*, „Gazeta Wyborcza”, 2.03.2009. <https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/5271265/Pojednanie-pod-Lwowem> [дата звернення 4.08.2019].

⁹ Г. Терещук, *Українсько-польський скандал на імені Степана Бандери*, Радіо Свобода, 11.08.2009. <https://www.radiosvoboda.org/a/1797625.html> [дата звернення 30.10.2022]; M. Kobiałka, *Szlaban na rajd Bandery*, „Gazeta Wyborcza”, 8.08.2009, <https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/7064102/Szlaban-na-rajd-Bandery> [дата звернення 25.01.2019].

Цей епізод міг би залишитись невеликим інцидентом. Однак Віктор Ющенко наприкінці свого президентського терміну, програвши вибори у першому турі, 20 січня 2010 р. присвоїв Степанові Бандері звання Героя України. Бандера, хоча не брав участі ні в створенні УПА, ні у вбивствах поляків на Волині та в Галичині, сприймається як головний символ українського націоналістичного руху. Тому такий указ українського президента викликав дуже негативну реакцію в Польщі, а також вважався, мабуть, особистою образою для Леха Качинського¹⁰. Варто зауважити, що цей указ був не першим актом героїзації націоналістичних діячів. Ще в 2007 р. Віктор Ющенко присвоїв звання героя України головнокомандувачу УПА Романові Шухевичу, однак тоді це не викликало такого резонансу.

Різна історична пам'ять про Другу світову війну активно використовувалася як політичний інструмент у самій Україні, особливо після приходу до влади Віктора Януковича. Як протест проти цього в значній частини населення, особливо в Західній Україні, зросли симпатії до націоналістичної партії Всеукраїнське об'єднання «Свобода», яка отримала значну підтримку на місцевих виборах у 2010 р. та 10% на парламентських виборах 2012 р. Склалася ситуація, коли, за влучним висловом історика Андрія Портнова, «Україну старанно переконують, що вона приречена на вибір між двома Т.: Табачником¹¹ і Тягнибоком (голова партії ВО «Свобода» – Т. Б.)»¹².

10 квітня 2010 р. відбулася Смоленська катастрофа. Під Смоленськом розбився польський літак, у якому перебувала делегація на чолі з президентом, що летіла на відзначення 70-х роковин розстрілу польських офіцерів у Катині. Загинули всі 96 осіб, які були на борту літака: президент Лех Качинський з дружиною Марією, політики, військові, громадські діячі, представники духовенства. Ця трагедія мала певний негативний вплив і на польсько-українські відносини. На думку Богуміли Бердиховської, загибель президента Леха Качинського, який

¹⁰ Інтерв'ю з Іжегожем Мотиною, 8.03.2019.

¹¹ Дмитро Табачник – міністр освіти часів Віктора Януковича, який, між іншим, запам'ятався негативними висловлюваннями про галичан та використанням радянських пропагандивних штампів стосовно УПА, а також був прихильником більшого зближення України з Росією.

¹² А. Портнов, *Про комплекси жертви з чистим сумлінням, або Українські інтерпретації волинської різанини 1943 року*, в: *idem, Історії для домашнього вжитку*, Критика, Київ 2013, с. 144.

значною мірою стримував радикальне крило своєї партії, а також його найближчих соратників з поміркованого крила Права і Справедливості (ПіС), призвели до радикалізації цієї політичної сили, зокрема і в українському питанні¹³. Крім того, Смоленська катастрофа увиразнила короткотривале позірне польсько-російське зближення, що розпочалося вже раніше. Воно проявлялося у більш прагматичній позиції уряду на чолі з лідером ліберальної Громадянської платформи (ГП) Дональдом Туском у східній політиці. Вона полягала у намаганні налагодити стосунки з Росією, яка в період президентства Дмитра Медведєва демонструвала бажання економічної модернізації та більшої відкритості до Заходу. Натомість Україна зі своїми внутрішніми суперечками у «помаранчевому» таборі, браком помітних реформ після Помаранчевої революції, а згодом приходом до влади «біло-синіх» викликала розчарування та певну втому. До того ж, українська влада змінилася на більш проросійську, хоча це не було таким однозначним. Тому ближча співпраця з Росією виглядала доцільною. В історичній політиці вона проявилася візитом прем'єра Володимира Путіна на відзначення в Польщі роковин початку Другої світової війни у вересні 2009 р., а також визнанням Росією катинського злочину радянських спецслужб. Коли ж трапилася Смоленська катастрофа, російська влада на чолі з прем'єром Путіним та суспільство виявляли Польщі свою підтримку та співчуття. У відповідь польські інтелектуали звернулися до росіян із закликом до примирення, в якому подякували їм за підтримку польською та російською мовами¹⁴. Це викликало нерозуміння та відчуття певної загрози в українських інтелектуалів, які працювали для польсько-українського примирення¹⁵.

У Польщі, як і в Україні, в 2010 р. відбулися президентські вибори. Президентом став представник ГП Броніслав Коморовський. Хоча Польща продовжувала підтримувати Україну на шляху до асоціації з Європейським союзом (ЄС), відносини на рівні президентів вже не могли бути такими, як раніше. Віктор Янукович та Броніслав Коморовський належали до різних геополітичних та ідеологічних таборів.

Історичні непорозуміння продовжували загострюватись та використовувалися як інструмент у політичних цілях. Частина

¹³ Інтерв'ю з Богумілою Бердиховською, 20.06.2019. Особистий архів авторки.

¹⁴ *Spasiba*, „Tygodnik Powszechny”, 12.04.2010. <https://www.tygodnikpowszechny.pl/spasiba-143792> [дата звернення 15.12.2020].

¹⁵ Інтерв'ю з Ярославом Грицаком, 2.01.2019. Особистий архів авторки.

провладної в Україні Партії регіонів (ПР) почала використовувати комуністичну риторику стосовно ОУН і УПА. Якщо в попередні роки йшлося здебільшого про боротьбу УПА та Червоної армії й різні погляди на Другу світову війну в Україні, то з 2010 р. регіонали та комуністи на чолі з Вадимом Колесніченком почали активно використовувати також волинське питання. Так польські кресові та націоналістичні середовища отримали союзників в Україні¹⁶. У відповідь на акції регіоналів і комуністів гостро реагувало націоналістичне ВО «Свобода». Українські та польські інтелектуали, які займали позицію мнемонічних плюралістів¹⁷ та докладали зусиль для примирення, коментували різні конфлікти та провокації, запобігаючи загостренню польсько-українських відносин¹⁸.

У такій атмосфері наближалися 70-ті роковини масових вбивств польського населення на Волині. На відміну від 2003 р., коли значні дискусії точилися в Україні, у 2013 р. найактивніші обговорення та відзначення відбувалися в Польщі. Дуже активними у цих дискусіях були кресові середовища. Основною вимогою радикальної частини їхніх представників, а також політиків з партій різних ідеологічних спрямувань, від правого ПiС, центристської Польської селянської партії (Polskie Stronnictwo Ludowe, PSL) до Союзу демократичної лівих (Sojusz Lewicy Demokratycznej, SLD), було визнання вбивств на Волині геноцидом. Після тривалих дискусій польський Сенат, а згодом і Сейм окреслили ці події менш категорично: «етнічними чистками з ознаками геноциду»¹⁹.

¹⁶ Прикладом цього була пропагандивна фотовиставка «Волинська різня: польські та єврейські жертви ОУН-УПА», яку провели організація «Російськомовна Україна», очолювана Колесніченком, та «Товариство вшанування пам'яті жертв українських націоналістів» із Вроцлава. Про це див.: Д. Захаров, *Нанієправа, брехня чи провокація? Післямова до виставки „Волинська різня”*, „День”, 23.04.2010, <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/narivpravda-brehnya-chi-provokacija> [дата звернення 15.12.2020].

¹⁷ За схемою Яна Кубіка і Майкла Бернгардта, див.: J. Kubik, M. Bernhardt, *A Theory of the Politics of Memory*, in: *Twenty Years after Communism: the Politics of Memory and Commemoration*, ed. by M. Bernhardt, J. Kubik, Oxford University Press, New York 2014, p. 7–36.

¹⁸ І. Штогрін, *Виставка „Волинська різня...” – історична правда чи провокація*, Радіо Свобода, 10.04.2010, <https://www.radiosvoboda.org/a/2007416.html> [дата звернення 18.10.2020].

¹⁹ *Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej w 70. rocznicę Zbrodni Wołyńskiej*, „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2013–2014, nr 16/17, s. 258–259; *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie uczczenia 70. rocznicy Zbrodni Wołyńskiej*, „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2013–2014, nr 16/17, s. 280–281. Подібна ухвала вже була прийнята польським Сеймом у 2009 р. У ній волинські події характеризувалися як «масові вбивства, що мали характер етнічних чисток та геноцидні ознаки». Див.: *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie tragicznego losu Polaków na Kresach Wschodnich*, „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2013–2014, nr 16/17, s. 237.

Активні обговорення самих волинських подій та відзначення їх 70-х роковин відбувалися в різних середовищах вже з початку 2013 р. Кресові організації створили свій громадський організаційний комітет відзначення річниці 11 липня, який провів низку різних акцій. У президентській канцелярії відмовилися надати цим акціям державний патронат через їхню надмірну радикальність, зокрема через реконструкцію спалення польського села, яка відбулася в містечку Радимно на Підкарпатті²⁰.

Натомість під патронатом президента 27–28 червня відбулася конференція, організована Інститутом національної пам'яті (ІНП). У ній взяли участь представники римо-католицького, греко-католицького та православного духовенства і дослідники з обох країн, а також представники кресових організацій та родин жертв. 11 липня президент Броніслав Коморовський взяв участь у відкритті пам'ятника жертвам вбивств на Волині у Волинському сквері у Варшаві. 14 липня Коморовський прибув з візитом на Волинь для вшанування жертв. Він взяв участь у месі в луцькому костелі та відвідав цвинтар у Кисиліні. Президент України Віктор Янукович не брав участі у вшануванні волинських жертв спільно з польським колегою²¹. Під час візиту Броніслава Коморовського в Луцьку трапився неприємний інцидент. Після молитви, коли президент вийшов на вулицю поспілкуватися з присутніми, невідомий чоловік розбив у нього на плечі яйце. Оскільки перед тим один з депутатів ВО «Свобода» назвав візит польського президента до Луцька «небажаним і недоречним»²², деякі польські ЗМІ одразу звинуватили у цьому українських націоналістів²³. Як виявилось незабаром, це був член запорізької організації «Слов'янська гвардія», яка позиціонувала себе як антифашистська і в 2014 р. була заборонена через звинувачення в сепаратизмі²⁴.

Ще однією провокативною акцією було звернення 148 українських народних депутатів, переважно від ПР та Комуністичної партії України (КПУ), до польського Сейму з проханням визнати

²⁰ J. Pisuliński, *Obchody 70. rocznicy...*, s. 114–135.

²¹ *Ibidem*.

²² „Свобода” назвала президента Польщі „небажаною персоною” у Луцьку, „Дзеркало тижня”, 2.07.2013, https://zn.ua/ukr/POLITICS/svoboda-nazvala-prezidenta-polschi-nebazhanouy-personouy-u-lucku-124452_.html [дата звернення 4.11.2020].

²³ B. Berdychowska, *Polacy wobec Wołynia...*, s. 68.

²⁴ Прес-служба прокуратури Запорізької області, *На Запоріжжі прокуратура через суд домоглася заборони організації „Слов'янська гвардія”*, Генеральна прокуратура України, 20.06.2014, https://www.gp.gov.ua/ua/regions_news_detail?_m=publications&c=view&t=rec&id=140305 [дата звернення 5.09.2021].

вбивства на Волині геноцидом. Вадим Колесніченко навіть приїхав на засідання польського Сейму. Висловлювалися припущення, що такі дії українських регіоналів і комуністів були інспіровані Росією, аби, використовуючи волинське питання, зіпсувати українсько-польські взаємини²⁵. Очевидно, це питання потребує подальших досліджень.

На тлі активних дискусій у Польщі та гострих заяв радикалів з обох боків різні середовища в Україні та Польщі здійснювали спроби діалогу та примирення. Вже традиційно активну участь у примиренні брало середовище інтелектуалів, платформою для якого були «Газета Виборча» в Польщі та журнал «І» і Український католицький університет у Львові. Про 70-ті роковини волинських подій говорили задовго до їх відзначення. Згадку про їх наближення бачимо вже в декларації з нагоди відкриття у Львові пам'ятної таблиці Яцеку Куроню в липні 2012 р.²⁶

На початку квітня 2013 р. в Україні було проголошено створення Громадського комітету «Примирення між народами», який очолив Леонід Кравчук. До його складу увійшли відомі лідери церков, політики та інтелектуали: кардинал-емерит УГКЦ Любомир Гузар, патріарх Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП) Філарет (Денисенко), митрополит вінницький і барський Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП) Симеон (Шостацький), історик Володимир В'ятрович, дисидент і проректор УКУ Мирослав Маринович, письменниця Марія Матіос, голова Українського інституту національної пам'яті (УІНП) (2006–2010 рр.) Ігор Юхновський та ін. Учасники комітету виступили із заявою про українсько-польське примирення. Вони висловили співчуття полякам, нащадкам загиблих і постраждалих від рук українців, а також нащадкам українців, які постраждали від рук поляків. Автори заяви закликали до взаємного християнського прощення та підкреслювали взаємність заподіяних кривд, говорячи про «польсько-український конфлікт» чи «трагедію», причини

²⁵ B. Verdychowska, *Polacy wobec Wołynia...*, s. 66.

²⁶ Декларація ухвалена 7 липня 2012 року на урочистостях у зв'язку з відкриттям у Львові меморіальної дошки на честь Яцка Куроня, <http://docs.rferl.org/uk-UA/2012/07/10/6be4c35f-1f15-4003-8cf9-2c25fc6a5d58.doc> (29.01.2019). Польською див.: „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2013–2014, nr 16/17, s. 240–242. Тоді також відбулася дискусія про напруження в польсько-українських стосунках та альтернативний шлях примирення. Про це див.: M. Wojciechowski, *Podobno cuda się zdarzają*, „Gazeta Wyborcza”, 12.07.2012, <https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/7621806/Podobno-cuda-sie-zdarzaja> [дата звернення 15.01.2019].

і масштаби якої повинні з'ясувати історики²⁷. Загалом у цій заяві не було нічого нового. Вона повторювала поширений в Україні погляд на волинські події як на трагедію і артикулювала тезу, що для примирення достатньо взаємного прощення. Цікавим було те, що її підтримали дуже різні особи, в тому числі й ті, які раніше більш критично відгукувалися про будь-які вибачення з українського боку та наголошували на збереженні «національної гідності». Так, зокрема, можна простежити зміну акцентів у коментарях Леоніда Кравчука 2003 та 2013 рр. У 2003 р. він розповідав про те, що на собі відчув приниження, яких зазнали українці в II Речі Посполитій, а стосовно відзначення роковин волинських подій стверджував: «Якщо вже йдеться про відзначення волинської трагедії з боку Польщі, [...] то принаймні ми повинні чітко викласти свої позиції. (...) Українці не повинні поступитися найголовнішим – правдою для себе і для своїх нащадків»²⁸. Натомість у 2013 р. Леонід Кравчук дуже обережно говорив про потребу «з повагою, з розумінням, толерантно ставитися до тих подій, які відбулися, особливо до нащадків тих подій»²⁹.

Цікавою видається також участь у Громадському комітеті «Примирення між народами» Володимира В'ятровича, відомого своєю книгою «Друга польсько-українська війна 1942–1947», яка була видана у 2011 та перевидана у 2012 р. У книзі автор доводив інтерпретацію польсько-українського конфлікту як другої польсько-української війни, що була продовженням війни за Львів і Галичину 1918–1919 рр. Володимир В'ятрович наголошував на тому, що українське та польське підпілля вели взаємну боротьбу та однаково здійснювали злочини проти цивільного населення, а також на активній участі цивільних поляків і українців у цій «війні». Він фактично заперечував сплановане винищення польського населення відділами УПА на Волині та в Галичині і розглядав вбивства поляків лише як результат взаємної «війни»³⁰.

²⁷ Л. Кравчук та ін., *Заява Громадського комітету „Примирення між народами” про українсько-польське примирення*, Ініціативна група „Першого грудня”, 3.04.2013, <http://1-12.org.ua/2013/04/03/1761> [дата звернення 16.05.2021]. Польською див.: „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2013–2014, nr 16/17, s. 249–253.

²⁸ *Волинь – 1943/1944: невідома трагедія*, „День”, № 78, 7.05.2013, <https://day.kyiv.ua/uk/article/nota-bene/volin-19431944-nevidoma-tragediya-0> [дата звернення 24.01.2020].

²⁹ Укрінформ, *Створено громадський комітет „Примирення між народами”*, YouTube, 3.04.2013, <https://www.youtube.com/watch?v=NwZlsGdKPig> [дата звернення 16.05.2021].

³⁰ В. В'ятрович, *Друга польсько-українська війна 1942–1947*, Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, Київ 2012, с. 33–44.

Ця книга була однозначно негативно сприйнята в Польщі, як істориками, так і в публічному просторі, та по-різному в Україні³¹. У 2003 р. Володимир В'ятрович досить критично висловлювався про волинську дискусію в Україні: «Частина його (українського суспільства) зайняла позицію виправдовування: “Не ми перші”, “не ми одні”, “а наших також багато побили”. Інша ж, не намагаючись озібратися в суті справи, вирішила взяти на себе “важку ношу” і готова покаятися у всіх “гріхах” свого народу, які будуть запропоновані польською стороною»³². Натомість у 2013 р. історик уже бачив можливість примирення на громадському рівні за моделлю взаємопрощення, аби не допустити «капітуляції» перед польським тиском тодішньої української влади, байдужої до національної історії³³. Одначе свою інтерпретацію польсько-українського конфлікту як війни Володимир В'ятрович не змінив. Очевидно, у Польщі його участь у комітеті примирення викликала несприйняття³⁴.

У червні, напередодні ухвали польського Сенату щодо волинських подій, представники громадського комітету «примирення між народами», зокрема Леонід Кравчук, Мирослав Маринович та Євген Сверстюк, відвідали Варшаву, де спілкувалися з різними польськими політиками, журналістами та інтелектуалами, аби зменшити напругу в польсько-українських відносинах. Цей візит не мав якихось практичних результатів, але був доволі помітним у ЗМІ³⁵.

У 2013 р. у процес примирення досить активно заангажувалася Церква, особливо УГКЦ та РКЦ. Варто згадати, що діалог між цими двома церквами розпочався ще всередині 1980-х рр. Важливу роль у цьому діалозі відіграв Папа Іван Павло II. До виходу УГКЦ з підпілля діалог між УГКЦ і РКЦ міг відбутися лише в Польщі

³¹ Рецензії різних істориків на книгу В'ятровича та реакцію самого автора див.: „Ab Imperio” 2012, № 1, с. 356–433. Позитивні рецензії Івана Патриляка та Леоніда Зашкільняка див. у: *Український визвольний рух: науковий збірник*, ред. В. В'ятрович та ін., зб. 17, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, Львів 2012, с. 375–385.

³² В. В'ятрович, *Вибачення за...?*, „Незалежний культурологічний часопис „І”», <http://www.ji-magazine.lviv.ua/dyskusija/volyn/zayavaOUN.htm> [дата звернення 27.01.2020].

³³ В. В'ятрович, *Примирення, а не капітуляція*, *Zaxid.net*, 29.03.2013, https://zaxid.net/primirennya_a_ne_kapitulyatsiya_n1281484 [дата звернення 17.05.2021].

³⁴ М. Czech, *Українці chcą pojednania*, „Gazeta Wyborcza”, 20.04.2013, <https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/7731169/Ukraincy-chca-pojednania> [дата звернення 15.01.2019].

³⁵ Ю. Савицький, *Кравчук і Квасневський готують спільне звернення з приводу 70-річчя Волинської трагедії?*, *Радіо Свобода*, 19.06.2013, <https://www.radiosvoboda.org/a/25021458.html> [дата звернення 6.08.2021].

та Римі і його вплив на розвиток польсько-українських відносин після розпаду соціалістичного блоку та СРСР був обмеженим. Контакти між УГКЦ та РКЦ в Україні активізувалися після візиту в Україну Папи Івана Павла II, який відбувся в червні 2001 р. За активної участі митрополитів УГКЦ і РКЦ в Україні, Любомира Гузара і Мар'яна Яворського, 1 листопада 2002 р. відбулася спільна українсько-польська молитва примирення на польському «Цвинтарі орлят» та меморіалі вояків Української галицької армії (УГА), яка практично припинила конфлікт щодо відкриття «Цвинтаря орлят». Хоча спільної позиції стосовно масових вбивств на Волині у 2003 р. представники двох церков досягти не змогли, однак відкритих непорозумінь із цього приводу між ними не було. Обидва митрополити брали участь у відзначенні 60-х роковин волинських подій³⁶.

У січні 2013 р. з'явилася інформація, що УГКЦ і РКЦ в Україні готують спільне звернення з нагоди 70-х роковин волинських подій³⁷. Однак цього звернення узгодити не вдалося. Проти виступив голова РКЦ в Україні львівський архієпископ Мечислав Мокшицький³⁸. Він вважав, що проект, який запропонував синод єпископів УГКЦ, фальсифікує «правду про геноцид на Волині», бо у ньому ці події названо «конфліктом». Крім того, архієпископ не погоджувався з використанням польсько-німецької моделі «вибачаємо і просимо вибачення», на якій наголошували єпископи УГКЦ. Він стверджував: «це є формулювання, яке походить не з тієї сторони. Вибачати може польський єпископат, вибачати можуть убиті чи їхні нащадки». Українська сторона, на його думку, повинна тільки просити про вибачення³⁹. Вочевидь, деяке

³⁶ Детальніше про діалог УГКЦ та РКЦ див.: R. Drozd, *Prawda i przebaczenie...*, s. 189–193; *idem*, *Ojciec Święty Jan Paweł II oraz hierarchowie Kościoła rzymskokatolickiego i greckokatolickiego w procesie pojednania polsko-ukraińskiego*, „Saeculum christianum” 2021, nr 2, s. 246–258; M. Melnyk, *Pojednanie polsko-ukraińskie...*, s. 91–118.

³⁷ *Греко- і римо-католики готують спільну заяву по Волинській трагедії*, Історична правда, 21.01.2013, <https://www.istpravda.com.ua/short/2013/01/21/109145/> [дата звернення 17.05.2021].

³⁸ Архієпископ Мечислав Мокшицький раніше був особистим секретарем Папи Івана Павла II, добре розумів контекст польсько-українських стосунків, тому його позиція щодо примирення, очевидно, викликала здивування, не лише в Україні, а й у Польщі. Про це див.: M. Wojciechowski, *Bezprecedensowe oredzie ukraińskich biskupów w rocznicę Wołynia*, „Gazeta Wyborcza”, 18.03.2013, <https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/7718234/Bezprecedensowe-oredzie-ukrainskich-biskupow-w-roc> [дата звернення 15.01.2019].

³⁹ J. Junko, *Arcybiskup Mokrzycki: Zbrodnia na Wołyniu wymaga prawdy*, *Dzieje.pl*, 4.05.2013, <https://dzieje.pl/aktualnosci/arcybiskup-mokrzycki-zbrodnia-na-wolynium-wymaga-prawdy> [дата звернення 17.05.2021].

ускладнення діалогу між УГКЦ та РКЦ в Україні було зумовлене відходом з постів митрополитів Любомира Гузара та Мар'яна Яворського, які належали до покоління Папи Івана Павла II і ще пам'ятали Другу світову війну.

11 березня синод єпископів УГКЦ проголосив своє звернення з приводу роковин волинських подій, яке доручалося священникам усіх парафій зачитати вірним цієї церкви після кожної літургії в неділю перед великим постом, яку називають також неділею прощення. На відміну від звернення єпископів УГКЦ 2003 р., в якому дуже неозначено йшлося про історичні конфлікти та взагалі не згадувалося про волинські події, у зверненні 2013 р. читаємо: «З християнської точки зору, осудливими були як політика, спрямована на позбавлення права на самовизначення українців на своїй землі, так і збройне насилля супроти польського населення на Волині»⁴⁰. Це звернення, яке опублікувала, зокрема, «Газета Виборча», отримало схвальні відгуки, зокрема Адама Міхніка⁴¹.

Слідом за УГКЦ із закликом до примирення до українців і поляків звернувся від імені УПЦ (КП) патріарх Філарет. У цьому зверненні йшлося про примирення і взаємовибачення без будь-яких оцінок історичних подій⁴².

Звернення про примирення оприлюднила Волинська рада церков (ВРЦ). Його підписали представники православних (Київського та Московського патріархатів), римо-католицької, греко-католицької та трьох протестантських церков. Це звернення було максимально нейтральним. У ньому йшлося: «Позбавлення дару життя підлягає осудові! (...) Але не маємо права судити, а тим більше карати чи мстити». Його автори закликали до взаємопрощення⁴³.

⁴⁰ Звернення Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архиепископства Української Греко-Католицької Церкви до вірних та всіх людей доброї волі з приводу 70-х роковин Волинської трагедії, «Незалежний культурологічний часопис «І» 2013, ч. 74, с. 7–8. Польською див.: „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2013–2014, nr 16/17, s. 242–245.

⁴¹ Abp. Światosław, *Piąte: nie zabijaj*, „Gazeta Wyborcza”, 23.03.2013, <https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/7720816/PIATE--NIE-ZABIJAJ> [дата звернення 15.01.2019]; A. Michnik, *Pojednanie trudne i niezbędne*, „Gazeta Wyborcza”, 23.03.2013, <https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/7720815/Pojednanie---trudne-i-niezbedne> [дата звернення 15.01.2019].

⁴² УПЦ КП про Волинь-1943: „Процаємо і просимо прощення”, Історична правда, 28.03.2013, <https://www.istpravda.com.ua/short/2013/03/28/118161/> [дата звернення 17.05.2021]. Польською див.: „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2013–2014, nr 16/17, s. 246–248.

⁴³ Звернення Волинської ради Церков щодо 70-ліття Волинської трагедії, Костели і каплиці України, 23.04.2013, <https://www.rkc.in.ua/index1.php?m=n&f=>

Кілька днів по тому єпископ РКЦ на Волині Станіслав Ширококорядюк заявив, що він не підписував цього звернення. Виявилось, що єпископа Станіслава Ширококорядюка і справді не було тоді на засіданнях ВРЦ, проте РКЦ представляв канцлер курії о. Роман Бурник, який був другою особою в курії після єпископа. Крім того, текст звернення був представлений під час попереднього засідання ВРЦ, аби кожна конфесія могла з ним ознайомитися і внести свої зауваження⁴⁴. Попри певні непорозуміння, вже сам факт підписання спільної заяви з приводу такого конфліктного питання представниками стількох різних конфесій в Україні заслуговує на увагу.

Своє звернення з приводу роковин волинських подій оприлюднила також РКЦ в Україні. На відміну від звернень інших церков, у цьому пастирському листі наголошувалося на пам'яті про минуле та відповідальності. Автори листа згадували про вбивства поляків українськими націоналістами на Волині і в Галичині, а також про акції самооборони та помсти з польського боку, підкреслюючи їхню непропорційність. Вони також закликали до примирення, проте зазначали, що вибаченню має передувати «очищення історичної пам'яті» та «визнання гріха». Єпископи закликали до молитви та прочитання цього листа у церквах під час недільної Євхаристії⁴⁵.

28 червня у Варшаві було підписано декларацію примирення між УГКЦ та РКЦ Польщі. Окрім митрополита УГКЦ Святослава Шевчука та голови конференції єпископату Польщі, митрополита Перемиського Юзефа Міхаліка, її підписали також митрополит Перемисько-Варшавський УГКЦ Іван Мартиняк та архієпископ РКЦ в Україні Мечислав Мокшицький. Дискусійне питання про те, хто має вибачатися, було вирішене. Вибачення взаємно попросили очільники УГКЦ та РКЦ Польщі Святослав Шевчук та Юзеф Міхалік. У декларації читаємо: «Як глава Греко-Католицької

a201&p=20130423b&l=u&n=370 [дата звернення 17.05.2021]. Польською див.: *Oredzie Wołyńskiej Rady Kościołów*, „Gazeta Wyborcza”, 29.04.2013, <https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/7734669/Oredzie-Wolynskiej-Rady-Kosciolow> [дата звернення 15.01.2019]; „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2013–2014, nr 16/17, s. 246–249.

⁴⁴ М. Wojciechowski, *Kto manipuluje pojednaniem i prawda?*, „Gazeta Wyborcza”, 2.05.2013, <https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/7735736/KTO-MANIPULUJE-PO-JEDNANIEM-I-PRAWDA-> [дата звернення 16.01.2019].

⁴⁵ *Пастирський лист римсько-католицьких єпископів України з приводу 70-ї річниці волинської трагедії*, Костели і каплиці України, 24.06.2013, <https://rkc.in.ua/index1.php?&m=n&f=rriis&p=20130624a&l=u&n=2> [дата звернення 22.11.2022]. Польською див.: „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2013–2014, nr 16/17, s. 260–266.

Церкви хочу (...) попросити пробачення у братів-поляків за злочини, скоєні в 1943 році» та «В ім'я правди вважаємо, що прощення і прохання про вибачення вимагає позиція тих поляків, які чинили зло українцям і відповідали насиллям на насилля. Як голова єпископату Польщі прошу у братів-українців пробачення». З-поміж інших звернень духовенства ця декларація вирізнялася своєю чіткою оцінкою волинських подій, які тут називалися «злочином» чи «етнічними чистками». Окрім традиційних закликів до примирення та взаємопрощення, у документі наголошувалося також на необхідності виявлення правди⁴⁶.

Окрім церковних і громадських ініціатив, була потреба в акції на міждержавному рівні. Українська влада самоусунулася від діалогу з Польщею. До того ж, поява Віктора Януковича на зустрічі з польським президентом могла б не так допомогти, як зашкодити польсько-українському примиренню, з огляду на непопулярність українського президента в Західній Україні. Або на нього могли мати вплив Дмитро Табачник чи Вадим Колесніченко, що було неприйнятно. Тому Варшава підтримувала лише ініціативи, які походили від українських недержавних структур, зокрема церкви. Так виникла ідея, автором якої був, імовірно, Мирослав Чех⁴⁷, організувати акцію за участю польського президента та глави УГКЦ Святослава Шевчука⁴⁸. Організація цієї акції відбувалася в досить напруженій атмосфері з огляду на сильний тиск з боку кресових і правих кіл у Польщі та можливі провокації з боку проросійських сил в Україні. Однак вдалося встановити контакт між канцелярією президента та главою УГКЦ⁴⁹.

Таким чином вдалося організувати візит митрополита Святослава Шевчука до Варшави та молитву за жертв масових вбивств на Волині в греко-католицькій церкві, в якій взяли

⁴⁶ Українсько-польська декларація примирення від 28.06.2013 р., Костели і каплиці України, 28.06.2013, <https://gkc.in.ua/index1.php?&m=n&f=lp&p=20130628a&l=u> [дата звернення 18.05.2021]. Польською див.: „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2013–2014, nr 16/17, s. 269–274. Редакція «Газети Виборчої» назвала цей документ переломним і опублікувала його: *Pojednajmy się szczerze*, „Gazeta Wyborcza”, 29.06.2013, <https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/7758280/Pojednajmy-sie-szczerze> [дата звернення 16.01.2019].

⁴⁷ Мирослав Чех – польський політик і журналіст українського походження. В 1993–2001 рр. був депутатом польського Сейму від партії «Демократична унія», потім від «Унії Свободи». Заангажований у польсько-український діалог з часів «Солідарності».

⁴⁸ Я. Грицак, *Примирення – це постійний процес, а не одноразові акти*, „Країна”, № 179, 4.07.2013, https://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_primirennya-ce-postijnij-proces-a-ne-odnorazovi-akti/504863 [дата звернення 16.05.2021]; Інтерв'ю з Ярославом Грицаком, 2.01.2019.

⁴⁹ Інтерв'ю з Мирославом Чехом, 18.02.2021. Особистий архів авторки.

участь президент Броніслав Коморовський з дружиною. Ця молитва відбулася 27 червня у храмі отців василіан. Панахиду очолив митрополит Святослав Шевчук, який перебував з візитом у Варшаві також з нагоди відзначення спільно з греко-католиками Польщі 1025-річчя хрещення Русі. Богослужіння відбувалося польською та українською мовами. У ньому взяли участь представники греко- та римо-католицького духовенства. Окрім президента з дружиною, були присутні також польські політики, українські та польські інтелектуали. Польський президент з дружиною символічно запалили свічки за упокій душ загиблих. Після панахиди виголосили проповіді архієпископи Святослав Шевчук і Юзеф Міхалік, а також виступив з промовою президент Броніслав Коморовський. Ця акція та спільна декларація УГКЦ і РКЦ були досить помітними у польських ЗМІ⁵⁰.

Ще одна акція відбулася 6–7 липня на Волині (в Павлівці та Луцьку) і в Сагрині (Польща, Люблінське воєводство). Її організаторами були УКУ, Східноєвропейський національний університет (СНУ) ім. Лесі Українки в Луцьку (тепер Волинський національний університет), а також Об'єднання українців у Польщі (ОУП). Інтелектуали, які мали позитивний досвід проведення акції примирення у Львові на польському «Цвинтарі орлят» та меморіалі воїнам УГА у 2002 р., вирішили організувати подібну акцію на Волині та в Сагрині. 6 липня відбулася молитва у Павлівці, де загинули поляки від рук українців, а 7 липня – у Сагрині, де загинули українці від рук поляків. 6 липня відбулася також конференція в СНУ ім. Лесі Українки. Після того учасники мали змогу подивитися вистави про волинські події, які спільно ставили театри з Любліна та Харкова⁵¹.

⁵⁰ Ю. Савицький, *Президент Польщі малюєся разом із главою УГКЦ за жертви Волинської трагедії*, Радіо Свобода, 27.06.2013, <https://www.radiosvoboda.org/a/25030296.html> [дата звернення 17.05.2021]; P. Wroński, *Wołyń. Opowiedzmy o tym światu*, „Gazeta Wyborcza”, 29.06.2013, <https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/7758252/Wolyn--Opowiedzmy-o-tym-swiatu> 504863 [дата звернення 16.01.2019]; P. Kosiewski, *Odwaga ludzi kościoła*, „Tygodnik Powszechny”, nr 27, 1.06.2013, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/odwaga-ludzi-kosciola-19864> [дата звернення 21.03.2021].

⁵¹ Про наміри ініціаторів акції, задекларовані до її проведення, див.: Прес-конференція з нагоди громадської акції польсько-українського примирення за участю Мирослава Мариновича і Ярослава Грицака 21 травня 2013, Радіо Воскресіння, 23.05.2013 (аудиозапис), <http://www.rr.lviv.ua/tag/myroslav-marynovych/> &usg=AOvVaw1r-9LQOwe4WIW8L5GDEWAm [дата звернення 30.01.2019]. Про проведення акції див.: P. Kosiewski, *Przy grobach*, „Tygodnik Powszechny”, 8.07.2013, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/przy-grobach-19942> [дата звернення 4.02.2021].

Однак, на відміну від акції у Львові 2002 р., акція на Волині не була такою вдалою, хоча мала позитивне значення. Її ініціатори зіткнулися з труднощами вже на етапі організації. Зокрема, були деякі сумніви щодо участі в організації акції СНУ ім. Лесі Українки. Вони були пов'язані з тим, що у державному університеті дещо остерігалися того, якою буде реакція офіційної української влади на таку громадську ініціативу. Однак після деяких вагань керівництво луцького університету дало згоду на проведення акції⁵². Складно було домовитися з місцевими єпископами багатоконфесійної Волині щодо проведення молитви на польському цвинтарі. На відміну від Львова, де інтелектуали мали добрий контакт з УГКЦ завдяки УКУ, на Волині УГКЦ не мала сильних позицій, вона була в меншості, тому місцеві представники цієї церкви не могли взяти на себе ініціативу. Очолити молитву погодився митрополит Луцький і Волинський УПЦ КП Михаїл Зінкевич. Проте він запізнився, а священники не хотіли проводити молитву без єпископа. Коли митрополит таки прийшов, він спочатку відмовлявся молитися на польському цвинтарі і його довелося переконувати, що без цього акція примирення не матиме сенсу. Молитва врешті відбулася⁵³. Були також технічні проблеми з перетином кордону українськими учасниками акції для поїздки до Сагриня. Крім того, не відразу погодився брати участь у богослужінні в Сагрині архієпископ Люблінський і Холмський Польської автокефальної православної церкви (ПАПЦ) Абель (Поплавський). Застереження у нього викликала, зокрема, участь в організації Католицького університету та відсутність якоїсь реакції на цю акцію з боку української влади. Труднощі у Сагрині вдалося вирішити за допомогою українського консула⁵⁴. Зрештою, молитви в Павлівці та Сагрині пройшли без помітних, відомих, мабуть, лише їхнім організаторам, проблем.

Під час конференції в луцькому університеті із символічною назвою «В об'єднану Європу – примиреними», що відсилала до асоціації України з ЄС, про яку тоді велися перемовини, присутнім так і не вдалося підписати спільної декларації через розбіжності у поглядах на волинські події. Судячи з коментарів у ЗМІ, деякі українські учасники не погоджувалися з твердженням, що винищення польського населення на Волині було спланованим,

⁵² Інтерв'ю з Мирославом Чехом, 18.02.2021.

⁵³ Інтерв'ю з Ярославом Грицаком, 2.01.2019.

⁵⁴ Інтерв'ю з Мирославом Чехом, 18.02.2021.

а також із оцінкою кількості польських жертв у десятки тисяч та українських – у тисячі, наполягаючи на тому, що кількість усіх жертв не пораховано і достатньо згадки про те, що були жертви з обох сторін⁵⁵. Загалом опублікований проект невідписаної декларації був досить зваженим. Його автори підтримували заклики Церков до взаємного прощення і примирення та наголошували на необхідності вшанування пам'яті жертв. Вони зверталися до властей України та Польщі із закликом сприяти встановленню імен жертв та гідному їх похованню, а також до міського самоврядування Луцька та Волинської обласної влади з проханням спорудити хрест у Луцьку в пам'ять про «жертв трагедії незалежно від їхньої національності та релігійної приналежності»⁵⁶.

Замість невідписаної декларації львівський журналіст Антін Борковський з українського боку та політолог, представник фундації роду Шептицьких Анджей Шептицький з польського боку прочитали двома мовами символічний реквієм-пробачення. Він мав цілковито духовний вимір, у ньому йшлося про покаєння: «Не заради політики та добросусідства, не заради доброго імені мого народу, пробач мені, брате. Сором пропікає моє серце, дух спинає в грудях, коли думаю про твій біль, про вбитих твоїх братів і сестер на Волині та Галичині. Пробач мені за наш гріх». Автори цього звернення просили вибачення також за тих, котрі не брали на себе відповідальності за вбивства, які відбулися на Волині: «пробач за тих, хто не хоче зі мною прийняти тягара відповідальності за волинський злочин, пробач за тривале мовчання моїх братів». Це звернення підписала перед тим низка українців і поляків, як постійних учасників та учасниць діалогу, так і менш відомих осіб, які його підтримали⁵⁷.

Після дискусії у Луцьку її учасники мали змогу побачити вистави, які разом ставили люблінський театр «Сцена прапрем'єр

⁵⁵ Тезу про непорахованість жертв відстоював постійний учасник спільних польсько-українських семінарів «Україна-Польща: важкі питання», історик із Луцька Микола Кучерепа. Її волинські історики також послідовно намагалися доводити на семінарах.

⁵⁶ Ю. Ричук, *Пам'ять про Волинську трагедію: помирить тільки молитва*, „ВолиньPost”, 10.07.2013, <http://www.volynpost.com/articles/273-pamiat-pro-volynsku-tragediyu-pomyrut-tilku-molytva> [дата звернення 16.05.2021].

⁵⁷ *Ibidem*; В. Брюховецький та ін., *Слова про Волинь*, Блог Тараса Возняка, Українська правда, 6.07.2013, <https://blogs.pravda.com.ua/authors/voznjak/51d82c9453207/> [дата звернення 18.06.2021]. Звернення польською див.: *Modlitwa za Wołyń*, „Gazeta Wyborcza”, 11.07.2013, <https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/7762437/Modlitwa-za-Wolyn> [дата звернення 16.01.2019]; „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2013–2014, nr 16/17, s. 274–277.

InVitro» та харківський «Арабески». Спільний проєкт польського та українського театрив виник у 2012 р. і був спробою сценічного діалогу про травматичні події минулого. Фактично це були дві вистави: українська «Декалог. Локальна світова війна» та польська «Апорія'43», які представляли різні національні наративи про польсько-український конфлікт під час Другої світової війни. Проте актори обох театрив грали їх разом⁵⁸.

Звичайно, локальна акція примирення на Волині та Люблінщині пройшла малопомітною на тлі відзначень роковин волинських подій, які відбувалися у Польщі. Одначе, попри певні труднощі в її організації, брак підписання спільної декларації та складність дискусії, важливим було те, що ця акція відбулася і була загалом позитивно представлена в ЗМІ.

BIBLIOGRAFIA

- Arhiêpiskopi i Êpiskopi konferencii Rims'ko-Katolic'kogo Êpiskopatu Ukraïni, *Pastirs'kij list rims'ko-katolic'kih êpiskopiv Ukraïni z privodu 70-i ričnici volins'koï tragedii*, Kosteli i kaplici Ukraïni, 24.06.2013, <https://rkc.in.ua/index1.php?&m=n&f=rriis&p=20130624a&l=u&n=2>, date of access 29.01.2019.
- Berdychowska B., *Polacy wobec Wołynia*, „Przegląd Polityczny” 2013, nr 121/122, s. 62–74.
- Berdychowska B., *Ukraïncy wobec Wołynia*, „Zeszyty Historyczne” 2003, t. 146, s. 65–104.
- Brûhovec'kij V. i in., *Slova pro Volin'*, Blog Tarasa Voznâka, Ukraïns'ka pravda, 6.07.2013, <https://blogs.pravda.com.ua/authors/voznayak/51d82c9453207/> [date of access 29.01.2019].
- Czech M., *Ukraïncy chcą pojednania*, „Gazeta Wyborcza”, 20.04.2013.
- Deklaraciâ uhvalena 7 lipnâ 2012 roku na uroçistostâh u zv`âzku z vidkrittâm u L'vovi memorial'noi doški na čest' Âcka Kuronâ, <http://docs.rferl.org/uk-UA/2012/07/10/6be4c35f-1f15-4003-8cf9-2c25fc6a5d58.doc> [date of access 29.01.2019].
- Drozd R., *Ojciec Święty Jan Paweł II oraz hierarchowie Kościoła rzymskokatolickiego i greckokatolickiego w procesie pojednania polsko-ukraińskiego*, „Saeculum christianum” 2021, nr 2, s. 246–258.
- Drozd R., *Prawda i przebaczenie. Meandry dialogu polsko-ukraińskiego*, „Ethos” 2017, nr 2 (118), s. 173–194.

⁵⁸ Детальніше про театральний проєкт див.: О. Дудко, „Апорія'43/Декалог: локальна світова війна”, *Historians.in.ua*, 10.11.2012, <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/446-oksana-dudko-aporiia43dekaloh-lokalna-svotova-viina> [дата звернення 13.02.2021].

- Dudko O., *Aporiâ`43/Dekalog: lokal'na svitova vijna*, Historians, 10.11.2012, <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/446-oksana-dudko-aporii43dekaloh-lokalna-svotova-viina> [date of access 29.01.2019].
- Gmyz C., *Smutna rocznica rzezi Wołynia*, „Rzeczpospolita”, 11.07.2008.
- Greko- i rimo-katoliki gotuût' spil'nu zaâvu po Volins'kij tragedii, „Istorychna prawda”, 21.01.2013, <https://www.istpravda.com.ua/short/2013/01/21/109145/> [date of access 29.01.2019].
- Gricak Â., *Primirennâ – ce postijnij proces, a ne odnorazovî akti*, „Kraïna”, 4.07.2013.
- Junko J., *Arcybiskup Mokszycki: Zbrodnia na Wołyniu wymaga prawdy*, Dzieje.pl. Portal Historyczny, 4.05.2013, <https://dzieje.pl/aktualnosci/arcybiskup-mokrzycki-zbrodnia-na-wolyniu-wymaga-prawdy>, date of access 29.01.2019.
- Jurkowski Z. et al., *Spasiba*, „Tygodnik Powszechny”, 12.04.2010.
- Kaczyński L., *Bohaterskie i tragiczne losy Wołynia głęboko wrosły w historię Polski*, Prezydent.pl, 11.07.2008, <http://www.prezydent.pl/archiwum-lecha-kaczynskiego/aktualnosci/rok-2008/art,148,816,bohaterskie-i-tragiczne-losy-wolynia-gleboko-wrosly-w-historie-polski.html>.
- Kališuk O., *Volin`43: istoriograficzne piznannâ i krive dzerkalo pam`ati*, Nacional'na akademiâ nauk Ukraïni, Îstitut ukraïns'koï arheografii ta dżereloznavstva im. M. S. Gruševs'kogo; Volins'kij nacional'nij uniwersitet imeni Lesi Ukraïnki, L'viv 2020.
- Kas'ânov G., *Past Continuous. Îstorična politika 1980–2000-h: Ukraïna ta susidi*, Laurus; Antropos-Logos-Fil'm, Kiïv 2018.
- Kobialka M., *Szlaban na rajd Bandery*, „Gazeta Wyborcza”, 8.08.2009.
- Kosiewski P., *Odwaga ludzi Kościoła*, „Tygodnik Powszechny”, 1.07.2013, nr 27.
- Kosiewski P., *Przy grobach*, „Tygodnik Powszechny”, 28.07.2013, nr 28.
- Kravčuk L. i in., *Zaâva Gromads'kogo komitetu «Primirennâ miż narodami» pro ukraïns'ko-pol's'ke primirennâ*, Îniciativna grupa «Peršogo grudnâ», 3.04.2013, <http://1-12.org.ua/2013/04/03/1761>.
- Kubik J., M. Bernhardt, *A Theory of the Politics of Memory*, in: *Twenty Years after Communism: the Politics of Memory and Commemoration*, ed. by M. Bernhardt, J. Kubik, Oxford University Press, New York 2014, c. 7–36.
- Melnyk M., *Pojednanie polsko-ukraïnskie. Dialog pamieci*, „Kultura Słowian” 2021, t. 17, c. 91–118.
- Michnik A., *Pojednanie trudne i niezbędne*, „Gazeta Wyborcza”, 23.03.2013.
- Modlitwa za Wołyń, „Gazeta Wyborcza”, 11.07.2013.

- Motyka G., *Wołyń '43. Ludobójcza czystka – fakty, analogie, polityka historyczna*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2016.
- O Wołyniu później i ciszej, „Gazeta Wyborcza”, 21.06.2008.
- Orędzie wołyńskiej rady kościołów, „Gazeta Wyborcza”, 29.04.2013.
- Pisuliński J., *Obchody 70. rocznicy zbrodni wołyńskiej w Polsce*, w: *Europa Środkowa. Central Europe*, t. II, red. K. Żarna, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Rotmistrza Witolda Pileckiego, Oświęcim 2015, s. 114–135.
- Portnov A., *Pro kompleksi žertvi z čistim sumlinnám, abo ukraïns'ki interpretaciï Volins'koï ryzanini 1943 roku*, v: *idem, Īstoriâ dlâ domašn'ogo užitku*, Kritika, Kiiiv 2013, s. 133–144.
- Pres-konferenciâ z nagodi gromads'koï akcii pol's'ko-ukraïns'kogo primirennâ za učastû Miroslava Marinoviča i Āroslava Gricaka, Radio Voskresinnâ, 23.05.2013, audiozapis.
- Pres-služba prokuraturi Zaporiz'koï oblasti, *Na Zaporiz'žži prokuratura čerez sud domoglasâ zaboroni organizaciï «Slov`âns'ka gvardiâ»*, 20.06.2014, https://old.gp.gov.ua/ua/reegions_news_detail.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=140305.
- Ričuk Ū., *Pam`ât' pro Volins'ku tragediû: pomirit' til'ki molitva*, Volynpost, 10.07.2013, <https://www.volynpost.com/articles/273-pamiat-provolynsku-tragediyu-pomyryt-tilky-molytva>.
- Savic'kij Ū., *Kravčuk i Kvasnevs'kij gotuût' spil'ne zvernennâ z privodu 70-riččâ Volins'koï tragediï?*, Radio Svoboda, 19.06.2013, <https://www.radiosvoboda.org/a/25021458.html>.
- Savic'kij Ū., *Prezident Pol'si molivsâ razom iz glavoû UGKC za žertvi Volins'koï tragediï*, Radio Svoboda, 27.06.2013, <https://www.radiosvoboda.org/a/25030296.html>.
- «Svoboda» nazvala prezidenta Pol'si «nebažanoû personoû» u Luc'ku, Dzerkalo tižnâ, 2.07.2013, https://zn.ua/ukr/POLITICS/svoboda-nazvala-prezidenta-polschi-nebazhanoyu-personoyu-u-lucku-124452_.html.
- Ševčuk S. i in., *Ukraïns'ko-pol's'ka deklaraciâ primirennâ vid 28.06.2013 r.*, Kosteli i kaplici Ukraïni, 28.06.2013, <https://rkc.in.ua/index1.php?&m=n&f=lp&p=20130628a&l=u>.
- Štogrin Ī., *Vistavka «Volins'ka rižnâ...» – istorična pravda či provokaciâ»*, Radio Svoboda, 10.04.2010, <https://www.radiosvoboda.org/a/2007416.html>.
- Szewczuk S., *Piąte: nie zabijaj*, przeł. ks. B. Pańczak, „Gazeta Wyborcza”, 23.03.2013.
- Szewczuk Ś. et al., *Pojednajmy się szczerze*, „Gazeta Wyborcza”, 29.06.2013.
- Terešuk G., *Čergovij urok patriotizmu vid polâkiv*, Radio Svoboda, 1.03.2009, <https://www.radiosvoboda.org/a/1501103.html>.

- Terešuk G., *Ukraïns'ko-pol's'kij skandal na imeni Stepana Banderi*, Radio Svoboda, 11.08.2009, <https://www.radiosvoboda.org/a/1797625.html>.
- Ukrinform, *Stvoreno gromads'kij komitet «Primirennâ miž narodami»*, YouTube, 3.04.2013, <https://www.youtube.com/watch?v=NwZIsGdKPig>.
- UPC KP pro Volin'-1943: «Prošaêmo i prosimo prošennâ», *Îstorična pravda*, 28.03.2013, <https://www.istpravda.com.ua/short/515449c26672f/>.
- Ukraïns'kij vizvol'nij ruh*, red. Vâtrovič V. i in., Zb. 17, Institut ukraïnoznavstva im. Ī. Kripâkeviča NAN Ukraïni, Centr doslidžen'vizvol'nogo ruhu, L'viv 2012.
- Vâtrovič V., *Primirennâ, a ne kapitulaciâ*, Zaxid.net, 29.03.2013, https://zaxid.net/primirennya_a_ne_kapitulyatsiya_n1281484.
- Vâtrovič V., *Vibačennâ za..?*, *Nezaležnij kul'turologičnij časopis «Ī»*, <http://www.ji-magazine.lviv.ua/diskusija/volyn/zayavaOUN.htm> [date of access 27.01.2020].
- Vâtrovič V., *Druga pol's'ko-ukraïns'ka vijna. 1942–1947*, Vidavničij dim „Kiêvo-Mogilâns'ka akademiâ”, Kiïv 2012.
- Volin' – 1943/1944: nevidoma tragediâ*, „Den”, 7.05.2003.
- Wojciechowski M., *Bezprecedensowe orêdzie ukraïnskich biskupów w rocznicę Wołynia*, „Gazeta Wyborcza”, 18.03.2013.
- Wojciechowski M., *Kto manipuluje pojednaniem i prawdą?*, „Gazeta Wyborcza”, 2.05.2013.
- Wojciechowski M., *Podobno cuda się zdarzają*, „Gazeta Wyborcza”, 12.07.2012.
- Wroński P., *Wołyń. Opowiedzmy o tym świecie*, „Gazeta Wyborcza”, 29.06.2013.
- Zaharov D., *Napivpravda, brehnâ či provokaciâ? Pislâмова do vistavki «Volins'ka riznâ»*, „Den”, 23.04.2010.
- Zawadzki M., *Polsko-ukraïnskie pojednanie pod Lwowem*, „Gazeta Wyborcza”, 2.03.2009.
- Zvernennâ Sinodu Ēpiskopiv Kiêvo-Galic'kogo Verhovnogo Arhiêpiskopstva Ukraïns'koï Greko-Katolic'koï Cerkvi do vîrnih ta vsih lûdej dobroï voliz privodu 70-h rokovin Volins'koï tragedii*, 11.03.2013, „Nezaležnij kul'turologičnij časopis «Ī»” 2013, t. 74, c. 7–8.
- Zvernennâ Volins'koï radi Cerkov šodo 70-littâ Volins'koï tragedii*, Kosteli i kaplicy Ukraïni, 23.04.2013, <https://www.rkc.in.ua/index1.php?&m=n&f=a201&p=20130423b&l=u&n=370>.

Акції примирення, які відбулися в 2013 р., мали лише частковий успіх. Вони були недостатньо помітними на тлі офіційних відзначень та дискусій про постанови польського Сенату і Сейму. Мнемонічні плюралісти переважно представляли громадські ініціативи, в Україні вони взагалі не мали державної підтримки та ресурсів. Натомість мнемонічні воїни з обох боків ці ресурси використовували. Слабкість мнемонічних плюралістів і більша активність мнемонічних воїнів, неможливість діалогу на міждержавному рівні, а згодом зростання політизації історії після Євромайдану та війни на сході України і приходу до влади ПiС у Польщі спричинили подальше загострення дискусій у волинському питанні. Польсько-німецька модель примирення «прощаємо і просимо прощення», запозичена до польсько-українського діалогу, не спрацювала у випадку дискусій щодо масових вбивств 1943 р. на Волині. Однією з головних причин цього був брак сильних інституцій, які б мали достатній соціальний капітал для того, щоб продовжувати та поглиблювати діалог.